

Főnix-példázat – magyar módra

Közmondásosan sokszor leégett – sohasem építették korszerűen újjá. Meghúzódott a Mátra alján egy sokáig jelentéktelen város, a Kárpátok északi koszorúja legkisebb ívének árnyékában. Rövid ideig megyeszékhely is lehetett, a megyeház barokk palotája aztán lovardává változott. Az első huszadik századi világégés kései szakaszában senki sem gondolhatta, hogy éppen ez a város válhat példázatos sorsával a tisztességes modern magyar város modelljévé. Viharok közepette, emberveszteség sokasága idején, Zsarátnok városok „zsebre váglak” korrupciós légkörének levegőjében az emberi tisztánlátás és becsületesség vállalása segítségével. A világháborús összeomlás, a trianoni válság, a gazdasági infláció és a spanyoljárvány közepette példát mutatott. Mert néhány felelős ember úgy vállalta újjáépítésének feladatát, hogy azzal szembefordulhatott a pusztító árral, amely egész Európát előntötte. Emelt fejjel, tisztességgel, tenni akarással emelték ki ennek a városnak az újjáépítését az általános leromlás közepette. Egy trónját vesztő király, egy fővárosi városszervező és egy újonnan választott polgármester bizonyította: lehet becsületesen megújítani otthonunkat, megvédeni, és „szébbé tenni, mint volt”.

A huszadik század nem egy pusztító vészt zúdított a világra, mégis a világ mindig is hasonlóan pusztító vészekkel (törökkel, tatárral, nyugatival, keletivel éppen Magyarhonban, ebben a huzatos Kárpát-medencében) állandóan szembenézve élte történetét. És hogy ez a történet végül is eddig a megmaradást jelképezhette, annak egyik példája éppen a gyöngyösi tűzvészt a város felvirágoztatásával túlélő építéstörténete lehetett. Koronatanú lehettem, forgószél hozott bennünket is az újjáépítők újabb nemzedékével, és magam is itt tanultam meg, apám munkásságát figyelemmel kísérve, milyen eredményt mutathat fel a tisztességes munkálkodás.

Tizenhárom éves koromig Gyöngyösön élttem. Abban a városban, amelyet a nagy tűzvész után körzővel-vonalzóval terveztek újjá, amely az utolsó magyar királynak a látogatásától számíthatta létezését, akárcsak elődje, Szeged városa. A nagy háború vérzivatarában egy pillanatra az emberség és szolidaritás példaképe lehetett ez a látogatás, ahol a Szegedet felépítő-megteremtő Tisza család utolsó nagy személyisége is jelen volt még ugyan a király kíséretében, de akiről már senki nem emlékezik meg a leírásokban, pedig a visszaút során ekkor alkonyult be a család történelmi szerepe, és Gróf Tisza István bukásával előrevetült a nemzeti összeomlás rémképe. A kíséretben ő ekkor már csak árnykép lehetett. Az Osztrák–Magyar Monarchia bukása, a Kárpátok hegykoszorújának, a Tátrának és a Fátrának a leválása valahogy ezzel a keservesen megélt pár napos rettenettel és katasztrófával kezdődött. A pusztulás képe láthatóvá tette, amitől a magyarság óvó szellemei évszázadok óta féltek. A gyöngyösi tűzvész lángjainak képe, majd a kormos roncsok talán éppen ezért vonzották magukra a félő nemzet egészének figyelmét, a város átélte szörnyűség a halálsikolyos világégésben mintha megsokszorozta volna jelentőségét. A kortársak figyelmében pár napig nem a világomlás élt tovább, hanem egy város feltámadásának és újjáéledésének látomása. Szeged korábbi, Ferenc József idején felvirágzó újjáépülése a világ nagyvárosainak összefogását ünnepelte, és a kiegyezés diadaláról adhatott monumentális képet az utókor számára. Gyöngyös pusztulása a vesztesek iránti együttérzés képeit őrizte meg – mintegy borostyánkőbe fagyva – az utódok emlékezetében. A Nagytemplomban, ahová kisiskolás korunkban osztályonként sorakozva a vasárnap reggeli szentmisére vonulva, majd az első áldozás emlékét őrizve éltük át az állva hallgatott ájtatosságot, ha felnéztem,

ott láttam a királyi pár freskón megörökített képét, amint részvétlátogatásra megjelentek együtt érző szeretettel a pusztulást szimbolizáló városba. A képet a meghatott fejet hajtásról a világot előntő szenvedés előtt. Száz évnek kellett azóta eltelnie, hogy ismét értelmet kapjon az utolsó magyar király hatalomnélküliségében is hatalmas erőt sugárzó emberi alázata. Nem uralkodói érdeme, de emberi nagysága. A fejet hajtás gesztusa a szenvedés előtt. Dosztojevszkiji pillanat. Emberi búcsúzás a magyarságot gyarmatként vágyó Habsburg-dinasztia és uralmi hagyomány emberséges képviselője részéről. Amikor ha már uralkodóként nem hagyhatott emléket maga után egy szerencsétlen sorsra ítélt király, megkísérelte, amit emberként és keresztényként még megtenni kötelességének érzett. A nagypolitikában az akkori Benedek pápáéval hasonló törekvéssel békét akart teremteni – nemzetfarkasok között –, emberként eljött hát egy elhamvadt város túlélőit életre buzdítani: reményt sugározni. És csodát teremteni. Utolsó általa szentesített törvényében éppen a nagy magyar királyok emlékezetes példáit zárhatta. Az újjáépítés kereteit teremtette meg, mielőtt kilépni kényszerült a nem rá szabott sors csapdájából.

„E törvény és végrehajtási rendelete a maga témakörében abban az időben a legkorszerűbb volt, aminthogy az elveit általánosító városrendezési törvény, az 1937. VI. tc. is még mindig az élen haladt. Sajátságos véletlen, hogy a régi Magyarország utolsó törvényhozási alkotása a legszélső haladás jegyét viseli magán. Egy másik különös véletlen, hogy a »Gyöngyös város újjáépítéséről és rendezéséről« szóló 1918. XXIII. tc. volt az utolsó törvény, amelyet IV. Károly, mint király szentesített” – így méltatja utóbb a Kádár-korszakban kiadott emlékezéseiben a város – önként vállalt feladatként – kinevezett újjáépítési kormánybiztosa, Harrer Ferenc Gyöngyös város feltámasztásának nagy körültekintéssel összehozott törvényesítését (*Egy magyar polgár élete – visszaemlékezések*. Bp., 1968 – innen idézi a centenáriumi kiadvány is).

A Szent István-i királyság utolsó ténykedése cselekvő emberként is a magasba emelhetette az évezredes szerepet betöltő embert. A király egyetlen még lehetséges és magasztos tettevel búcsúzott: az építés mellett állt ki. Az első szent

király vállalását a maga emberi hivatásteljesítésével fejezte be. Ha már uralkodni képtelen volt, emberként az életszentség példázatával búcsúzott a szereptől, amelyet a sors ráerőltetett. Boldog Károly ezen a napon, ezzel a látogatással és az ezt követő törvény elősegítésével magának a királyságnak a szerepkörét mentette meg a jó emlékezet számára. Szobra a gyöngyösi Nagytemplom benső terében méltán jelenhetett meg napjainkban. Példásan búcsúzott emberként attól a közösségtől, amelyik ezt a szereplését elfogadhatja az emberi példázatosság valóban fenséges megjelenéseként. Csak megköszönhetjük keresztény emberi ténykedésének, hogy az utolsó magyar király nem méltatlanul búcsúzott Szent István örökségétől. Ha a világbékét megteremteni már nem lehetett ereje, de még megtehetette, hogy egy elpusztult várost elindít a felemelkedés útján. És ehhez megtalálták a törvényt megalkotó várostervezőt, akinek hatalmat is adhatott a munka indítására, mely törvényt még ő szentesíthette, utolsó gesztusával. És ezt a Harrer Ferencet a sok akkori gyors rendszerváltás után határozott gesztussal megmenthette a város számára a legnehezebb pillanatban kiválasztott polgármester, dr. Puky Árpád. Az utódok emlékezete e három embert egyszerre emelte példaképpé – száz év múlva.

Két együgyű anekdota is beleszövődik az elbeszélésekbe. Ez már nem a politikatörténet, nem a királyi pár „fenséges” méltóságát emlegeti, hanem a szentek életére emlékeztető természetes emberi összetartozás kisugárzása. Egy szemtanú visszaemlékezésében örökölte meg a groteskségét mégis felülíró jelenetet. „Egy nagyon jó kiállítás városi képviselőt bíztak meg, hogy két mondattal üdvözölje a királyt. A király kíséretében volt a gyöngyösi polgármester is. A képviselő megszokta, hogy a városházán tartott beszédeit mindig úgy kezdte: Nagyságos polgármester úr, tekintetes képviselő testület. A királyt emelt hangon, ekként üdvözölte: Nagyságos polgármester úr, tekintetes király úr. Zavara érthető volt, de az is, hogy élete végéig rajta maradt a »tekintetes király úr« megszólítás.” A másik még kedvesebb, egy naiv asszonyias mozdulat. Az első látogatásáról készített, szigorú hangú, pontosan fogalmazó beszámoló a várostervező kormánybiztos, Harrer Ferenc ezzel hozza ember-

közelbe: „Az üszökbe fúlt város feketeségében, itt, a város előcsarnokában hallottam a gyászban is anekdotázó vidéki ember megnyilatkozását. A királylátogatásról szolt. Az udvari különvonatot természetesen a polgármester-pár várta. A szalonkocsiból lelépő királyt a város első embere fogadta, a királynét a polgármester asszony. Ez utóbbi odaszaladt Zita királyné elé, és – se non e vero, ben trovato! – udvari bók helyett magához öleli, arcon csókolja jobbról-balról, mondván: – Isten hozott, kedvesem!...” Így születnek a szentek legendái. Nem a kor stílusa, hanem a helyzet ünnepi méltósága sugallja e szent együgyűségeket. Mint régen, most is.

Amikor idáig értem írásomban a százéves történetről, éppen a feltámadás ünneplésére készült nagyszombat délutánján a hívő világ. A „mélypontról” írok, és a feltámadást várom.

Mélypont? Ezen a királyi különvonatúton válik meg Tisza István a hatalomtól, ezt követően lesz rövid ideig Magyarország miniszterelnöke gróf Esterházy Móricz, a huszadik század második fele legnagyobb magyar prózaírójának nagyapja. Ő nevezi majd ki Harrer Ferencet, a pontosan tervező és megvesztegethetetlen várospolitikust kormánybiztosnak Gyöngyös újjáépítésének irányítására. Aztán jön a sokszoros összeomlás. Trianon, addig soha nem látott hazai infláció, spanyoljárvány. Amikor a pusztulás elhatalmasodik, akkor egy provinciális esemény mégis mindennek az ellentétét lesz képes szimbolizálni. Mert kemény emberek, tisztakezű városépítők ragaszkodnak a sokkal nagyobb mértékű szörnyűségekkal való szembeforduláshoz. A nyugati gondolkodás hézagai ellenében a véletlenek esélye csodálatos módon nőtt meg, itt és akkor. És képes lett diadalmaskodni. Lágervárosi látvány vonzotta szinte évtizedenként a gyöngyösi tűzvészeket. Szólás-mondás is született belőle. Víziány, mint földrajzi adottság a Mátra egészében. A csatornázás elmulasztása. És a véletlenből a teremtés része egy mutáció, amely a feltámadás példázatát idevarázsolva a megtépett, megcsonkított országnak egy virágzó kis szigetét hozta létre, míg a kontinens egésze máris a következő világégésre, a terrorok különböző elúrhodására készült.

Három koncepciózus és jellemes ember: IV. Károly király, Harrer Ferenc várostervező,

Budapest alpolgármestere, kormánybiztos Gyöngyösön, és dr. Puky Árpád, 1920-tól Gyöngyös polgármestere. És felépült egy város, amely ellentéte lett a Móricz *Rokonok* című regényéből ismert városmodellnek. Utolsó pillanatait még láthattam magam körül. Körülöttem kártyáztak – filléres alapon – a város vezetői, és igyekeztek közben az egyszer volt csodát rekonstruálni. A második világégést követően. A hároméves szabadság idején. Becsülettel továbbmenteni az ország példázataként a haza számára. Egy életre meghatározó lett számomra.

Ez a város nevelt később létével engem is. Családom, létem Gyöngyösön szintén a véletlen szülötte. Anyám már Gyöngyös neveltje, polgáriskolai diáklányként élte át a szörnyű napokat. A Három Rózsa háztömbben laktak a köztisztviselő édesapa vezette családdal. Ez a nagy tűzvész ekkor az ő otthonukig terjedt, majd, ahogy olvasom a könyvben, a szélvihar forgandósága megkerültette ezt a tömböt. Vagy valami más? Az előző tűzvész után már tűzálló anyagból építették itt újjá a házakat. Vagy éppen ennek a leánykának kellett várnia Puky Árpád kedvelt ifjú mérnök „növendékét”, hogy majd az ő egyetlen gyermekük, én utóbb – kollegáimmal és tanítványaimmal – egy ország nagy közösségének ajándékozzam feldolgozva annak a költőnek az életművét, aki majd a második világháború idején egyetlen napra megjelent a városban egy költői est szereplőjeként színésznő leányával, és Mátraházán töltött egy hetet fordítással és versírással az újabb mélypont előtti pillanatban.

Hogyan is kerültem Gyöngyösre? Kabdebó János mérnök úr, az ostrom alatt és után a víz- és villanyszolgáltatás visszateremtője, a Mátravasút irányítója, akkor már a Városi Közművek igazgatója, mezőségi erdélyi örmény jövevények leszármazottja, a vasasszentiváni egyik földbirtokos és jegyző kisebbik fia a szintén menekült szamosújvári – utóbb neves gyöngyösi – latin tanár hívására érkezett egy olyan helyre, ahol hegyeket talált, erdőket, és azt hitte, a várost nem lehet utóbb áthelyezni máshová. A közműveknél a tisztviselő atya már felnőtt lányával megismerkedve, megházasodott. És a munkavégzésben egy életre szóló példával szolgált fia számára. Ha mint gyermek ugyan nem láthattam Szabó Lőrinc szereplését, de később, a háború után két

költőt láttam itt szerepelni, a Legényegyletben, Sík Sándort, majd Zelk Zoltánt. És iskolásként, amikor sorra került, itt olvastam, egy ebéd utáni csendesórán, megelőzve a tanrendet Arany János Toldiját. Apám centenáriumi Jókai-kiadása volt első olvasmányaim egyike, és anyám bátyjának hagyatékeként ma is őrzöm az Athenaeum kiadású Ady-köteteket, önmagam érdeklődéséből kezdtem beleolvasni e kötetek furcsa verseibe. És nagypéntek után lévén, írásomban emlékezem a szintén a Legényegyletben látott passió-előadásra, amelyben a város polgárai eleve-nítették meg a világméretű feltámadástörténetet, ismerős emberek, apám barátai voltak a megjelenítők, de máig belém égették az evangéliumi jeleneteket, szinte az ő alakjukban megtestesítve. Tudtam akkor is: gyarló emberek voltak, ismertem magánéletbeli szereplésüket. Mégis ott, a „színen” a világ megváltására képesek lehettek emlékeztetni az áhítatos nézőket.

Véletlenek sorozata? Most azt mondom: így rendeltetett. A közösség mintája számomra ez, amelyet a jóval megszületésem előtt újjászerveződött város modellje szolgált. Honpolgári eszményem onnan származik. Hitem ott alakult. Az adott szó szentsége ott vált példázattá a számomra. És ott tanultam meg ismerni a világ forgandóságát is.

Egy jelenetre biztosan emlékezem. Lakásunk, a Hanák Kolozs tér 1. számú ház előtti parkban sétáltunk, és egy – utóbb így nevezem: bartóki tartású – öregúr ment előttünk. Anyám hozzá küldött, és mondta, köszönj szépen a bácsinak, és mondjad: gratulálok, polgármester úr. Ez már az újabb világháború idején volt, és a nyilasok, ma már a történelemből tudom, meg akarták buktatni Puky Árpádot. Nekik nem sikerült akkor. Csak arra emlékszem, hogy köszönetképpen megfogta a kezemet.

* * *

És arra, hogy a második háború után már nyugdíjas öregemberként volt titkára, egy tiszteletreméltó, négy gyermekes, hívő keresztény ügyvéd családja körében élt. Gyermekait utolsó királyunk családtagjainak nevére kereszteltette. Többek között Ottó, Zita volt a nevük, a legkisebb, a nálam egy évvel fiatalabb, mivel tudták, több gyermeket nem tudnak felnevelni, egy sor nevet viselt, alig győzte elsorolni: Róbert, Károly, Mária.

Dr. Puky Árpád polgármestert a változott világban senki nem bántotta, de a Mátra utcát, amely egy időben az ő nevét viselte, más névre változtatták. Hangversenyeken láttam a Nagytemplomban, láttam sétálgatni az utcán. Aztán köddé foszlott emléke.

Annál nagyobb volt meglepetésem, amikor vagy másfél évtizede egyik doktoranduszommal Miskolcra utaztunk, és a sztrádáról egy kis kitérővel elhoztam Gyöngyösre, nézzünk szét, itt voltam gyermek. Itt tájékoztam a világról. És egyszer csak a Főtérről nyíló díszes utca nevéként feltűnt: Dr. Puky Árpád. És egy óriási márványtábla sorolja a város érdekében végzett tetteit. Aztán szobra is készült.

Mobiltelefonomat előkapva, eufóriával hívtam fel barátomat, volt osztálytársamat, akit valaha, mint a hangversenyek összekötő szövegeinek megalkotóját igen megdicsért: Pityu, képzeld, érdemes bármit is tenni ezért a városért. Az utódok megbecsülik. Újra becsülik!

És továbbsétálva, a templomba betérve felfedeztük Boldog Károly király szobrát. Tényleg, ebben a városban van becsülete a honpolgári erénynek.

(„Mit láng elpusztít, láng felépíti újra”. Az 1917. május 21-i gyöngyösi tűzvész centenáriumi emlékkönyve. Válogatta, szerkesztette és az előszót írta Fülöp Lajos és Lisztóczy László. Vachott Sándor Városi Könyvtár, Gyöngyös, 2017)

